

UDC 821.411

DOI: 10.34671/SCH.SVB.2021.0501.0007

©2021 Контент доступен по лицензии CC BY-NC 4.0
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 license
(https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVİN BƏDİİ YARADICILIQ DÜNYASI

© Müəllif (lər) 2021

ORCID: 0000-0003-2966-230X

MUSTAFAFAYEV Zaur Telman oğlu, Azərbaycan Miqrasiya Ədəbiyyatı və Bədii Tərcümə

Laboratoriyasının elmi işçisi

Bakı Dövlət Universiteti

(1148, Azərbaycan, Bakı, Z. Həlilov küç., 23, e-mail: z.baksovetli@mail.ru)

Xülasə. Məqalədə XX əsrin görkəmli Azərbaycan dramaturqu və yazıçısı Əbdürrəhım bəy Haqverdiyevin bədii yaradıcılığı təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada onun “Dağılan tifaq”, “Bəxtsiz cavan”, “Pəri cadu” və digər əsərləri çağdaş milli-nəzəri təfəkkür işığında araşdırılmışdır. Təhlil prosesində ədəbin yaradıcılığı ayrıca, təcrid olunmuş şəkildə deyil, Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində tədqiqatə cəkilmişdir. XIX əsrin 90-cı illərində qələmə alınmış ilk faciələrinin – “Dağılan tifaq” və “Bəxtsiz cavan” əsərlərinin (birinin Peterqburqda digərinin isə müəllifin təhsildən qayıtdıqdan sonra doğma vətəndə yazılmasına baxmayaraq) mövzusu eyni həyatdan – dramaturqun dəridən bələd olduğu Azərbaycan bəylərinin, mülkədarlarının həyat və məişətindən götürülmüşdür. “Dağılan tifaq”da təsvir olunan həyat həqiqətləri ilə “Bəxtsiz cavan”dakı hadisələr arasında təxminən on-on iki illik bir dövr keçmişdir. Əbdürrəhım bəy Haqverdiyevin “Dağılan tifaq” faciəsi ilə müqayisədə “Bəxtsiz cavan” əsərində nəzərə çarpan ideya-məfkurəvi inkişaf məhz bununla izah olunmalıdır. Bu inkişaf həm qələmə alınan hadisələrin mahiyyətində, həm də dramaturqun öz qəhrəmanlarına münasibətində qabarıq şəkildə görünür. Məqalədə Əbdürrəhım bəy Haqverdiyev həyat və yaradıcılığı haqqında yazılmış tədqiqatlara istinad olunmuş, yeri gəldikcə onlardan uyğun şəkildə bəhrələnilmişdir.

Açar sözlər: Əbdürrəhım bəy Haqverdiyev, Azərbaycan ədəbiyyatı, nəsr, dram, faciə

ABDURAGIM BEK KHAKVERDIEV'S WORLD OF ART

© The Author(s) 2021

MUSTAFAFAYEV Zaur Telman, Researcher, Laboratory of Azerbaijani Migration Literature and Literary Translation

Baku State University

(1148, Azerbaijan, Baku, Z. Halilov str., 23, e-mail: z.baksovetli@mail.ru)

Abstract. The article analyzes the work of the outstanding Azerbaijani playwright and writer of the twentieth century Abdurrahim bey Hagverdiyev. His works “The Broken Union”, “The Unhappy Young Man”, “Magic of the Fairies” and others are studied here in the light of modern national theoretical thinking. During the analysis, literary creativity was studied not in isolation, but in the context of Azerbaijani literature. The theme of the first tragedies of the 19th century - “The Broken Union” and “The Unhappy Young Man” (although one was written in St. Petersburg, and the other - in the author's homeland) are based on plots from the life and everyday life of Azerbaijani beks and landowners, with whom the playwright was deeply familiar. Between the realities of life described in The Broken Union and the events in The Unhappy Young Man, a period of about ten to twelve years elapsed. The spiritual and moral maturation of the author is the reason for the ideological development of Abdurrahim bey Khagverdiyev's “Unhappy Young Man” in comparison with the tragedy “The Ruined Union”. This development manifests itself both in the nature of the events and in the attitude of the playwright to his characters. The article refers to studies written about the life and work of Abdurrahim bey Khagverdiyev, and uses them accordingly.

Keywords: Abdurrahim bey Khagverdiyev, Azerbaijani literature, prose, drama, tragedy.

МИР ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА АБДУРАГИМ БЕКА ХАКВЕРДИЕВА

© Автор(ы) 2021

МУСТАФАЕВ Заур Телман оглу, научный сотрудник лаборатории азербайджанской миграционной литературы и литературного перевода

Бакинский государственный университет

(1148, Азербайджан, Баку, ул. З.Халилова, 23, e-mail: z.baksovetli@mail.ru)

Аннотация. В статье анализируется творчество выдающегося азербайджанского драматурга и писателя XX века Абдурагим бека Хагвердиева. Его произведения «Разрушенный союз», «Несчастный молодой человек», «Магия фей» и другие изучаются здесь в свете современного национально-теоретического мышления. В процессе анализа литературное творчество изучалось не изолированно, а в контексте азербайджанской литературы. В основе темы первых трагедий XIX века - «Разрушенного союза» и «Несчастливого юноши» (правда, одна написана в Петербурге, а другая - на родине автора) лежат сюжеты из жизни и быта азербайджанских беков и помещиков, с которыми драматург был глубоко знаком. Между реалиями жизни, описанными в «Разрушенном союзе», и событиями в «Несчастном молодом человеке» прошел период примерно от десяти до двенадцати лет. В духовно-нравственном созревании автора и лежит причина идеологического развития «Несчастливого молодого человека» Абдурагим бека Хагвердиева по сравнению с трагедией «Разрушенный союз». Это развитие проявляется как в характере событий, так и в отношении драматурга к своим героям. Статья ссылается на исследования, написанные о жизни и творчестве Абдурагим бека Хагвердиева, и соответственно использует их.

Ключевые слова: Абдурагим бек Хагвердиев, азербайджанская литература, проза, драма, трагедия.

Giriş. Azərbaycanın görkəmli dramaturqu və yazıçısı Əbdürrəhım bəy Haqverdiyev Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası, Gürcüstanın və Azərbaycanın dövlət və ictimai-siyasi xadimi, I Rus Dumasının Azərbaycandan seçilmiş deputatı, Teatr Şurasının təsisçisi və ilk rəhbəri, Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə çıxan məşhur «Molla Nəsrəddin» jurnalının əsas müəlliflərindən biri olmuşdur.

Əbdürrəhım bəy Haqverdiyevin həyatı və yaradıcılığı. Qeyd edək ki, yazıçının əsərləri latın qrafikası ilə iki cildlə nəşr olunmuşdur [2; 3]. Azərbaycan Respublikası Nazirlər

Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli, 211 nömrəli Qərarı ilə Əbdürrəhım bəy Haqverdiyev Azərbaycan Respublikasında əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəlliflərin siyahısına daxil edilmişdir.

Əbdürrəhım bəy Haqverdiyev 1870-ci il mayın 17-də Azərbaycanın Şuşa şəhəri yaxınlığında olan Ağbulaq kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini 1880-ci ildə Şuşada Yusif bəyin müvəqqəti yay məktəbində, sonra Şuşa real məktəbində almışdır (1881-1890). Tiflis real məktəbini bitirəndən sonra Peterburq Yol Mühəndisləri İnstitutunda təhsil almışdır (1891-1899). Tələbəlik dövrü azad müdavim

sifət ilə universitetin şərq fakültəsinin dinləyicisi olmuşdur. Onda ədəbiyyata güclü meyl oyanmışdır. «Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini» (1892) və «Dağılan ittifaq» (1896) əsərlərini yazmışdır. «Dağılan ittifaq» (1899) Peterburqda nəşr edilmişdir [1].

Ali təhsil alıb Şuşaya qayıtmış, burada tamaşalar təşkil etmişdir. Bakıda onun rəhbərliyi ilə Şərq konsertləri verilmişdir (1902-1903), Burada ilk hekayələrini («Ata və oğul», «Aydın şahidliyi») yazıb «İki hekayət» adı ilə çap etdirmişdir.

1905-ci il inqilabından sonra Rusiya Dövlət Dumasına Gəncə quberniyasından nümayəndə seçilmiş, Peterburqa getmişdir (Azərbaycanın birinci diplomatlarından hesab olunur), burada dövlət kitabxanasında yeni əsərinə (Ağa Məhəmməd şah Qacar) materiallar toplamış, İrana - Mazandaran vilayətinə səyahət etmişdir (1907). «Leyli və Məcnun» operası 1908-ci il yanvarın 12-də tamaşaya qoyulduğu zaman ilk Azərbaycan dirijoru kimi xor və orkestri, tamaşanı idarə etmişdir. «Nicat» cəmiyyətində və Kür-Xəzər gəmiçiliyi idarəsində işlədiyi dövrdə Zaqafqazıyanı, Dağıstanı, Orta Asıyanı və Volqaboyunu səyahət etmiş, «Ceyranəli», «Xortdan», «Həkim-i-nuni-səqir», «Laglağı», «Mozalan», «Süpürgəsəqqal» və s. imzalarla «Molla Nəsrəddin» jurnalında hekayə, felyeton çap etdirmişdir.

Həştərxanda yaşadığı müddətdə şəhərin mədəni-ictimai həyatında ciddi çalışmışdır (1910). Sonra Ağdama köçüb orada yaşamışdır. Tiflisdə «Şəhərlər İttifaqının Qafqaz şöbəsi xəbərləri» adlı aylıq məcmuənin redaktoru olmuş (1916-1917), fevral-burjua inqilabından sonra Tiflis İcraiyyə Komitəsinə və onun mərkəzi şurasına üzv seçilmişdir. Həmin ilin martında Borçalı qəzasına müvəkkil təyin olunmuşdur.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra dövlət teatrlarına müfəttiş təyin olunmuşdur. Azərbaycan milli teatrının yaranmasının 50 illiyi münasibəti ilə keçirilən yubileyə başçılıq etmişdir. Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyatdan mühazirələr oxumuş, elmi kadrların hazırlanmasında iştirak etmişdir. Burada yerli komitənin sədri (1922), Azərbaycanı tədqiq və təbliğ cəmiyyətinin sədr müavini və sonra sədri (1923-1925) olmuşdur. Bu, ilk elmi-tədqiqat müəssisəsi idi. Bakıda 1924-cü ildə çağırılan birinci Azərbaycan ölkəşünaslıq qurultayının nümayəndəsi kimi fəal çalışmışdır [4].

Bunlardan başqa Ədib Şekspirin «Hamlet», Şillerin «Qaçaq-lar», Volterin «Soltan Osman», Zolyanın «Qazmaçılar», Andersenin «Bülbül», «Şahın təzə libası», Lanskoyun «Qəzəvat», Çirikovun «Yəhudilər», Korolenkonun «Qoca zəng çalan» əsərlərini də tərcümə etmişdir.

Rusiya Elmlər Akademiyasının nəzdində olan ölkəşünaslıq bürosunun beşinci elmi sessiyasında yekdilliklə akademiyanın ölkəşünaslıq bürosuna müxbir üzv seçilmişdir (1924). Şərq fakültəsinin katibi (1922-1925), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının məsul katibi (1931-1932) olmuşdur. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Fəxri Fərmanına layiq görülmüşdür (1933). Onun əsərləri SSRİ və xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev ədəbi fəaliyyətə Şuşa real məktəbində oxuduğu zaman başlamış, M.F. Axundzadənin təsiri ilə «Hacı Daşdəmir» (1884) adlı kiçik bir pyes yazmışdı. Peterburqda təhsil alarkən onun bədii yaradıcılığa meyl və həvəsi daha da çoxalır. O, burada olarkən «Yeyərsən qaz ətinə, görərsən ləzzətini» (1892) dramını və «Dağılan tifaq» (1896) faciəsini yazmışdır [4].

1899-cu ildə Azərbaycana qayıdan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev bir müddət Bakıda yaşayıb. O, bir tərəfdən müəllimliklə məşğul olub, digər tərəfdən teatrlarda verilən tamaşalara rejissorluq edib. Eyni zamanda bədii yaradıcılığını da davam etdirib: «Bəxtsiz cavan» (1900) və «Pəri-cadu» (1901) faciələrini yazmaqla milli dramaturgiyanı ideya və poetik-sənətkarlıq baxımından daha da zənginləşdirmişdir. 1906-cı ildə «Həyat» qəzetində hekayələr və «Molla Nəsrəddin» jurnalında gizli imzalarla felyetonlar, məzhəkələr çap etdirib. «Marallarım», «Xortdanın cəhənnəm məktubları», «Şeyx Şaban», «Xəyalət», «Ac həriflər» və sair əsərlərin müəllifidir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev «Pəri cadu» pyesində, bir çox tədqiqatçıların fikrinə görə, «Bəxtsiz cavan» pyesində olduğu kimi sadə insanlara sevgisini və səmimiyyətini ifadə etmişdir [1]. Ədəbiyyatşünas Əziz Şərifin sözlərinə görə, «Pəri cadu» simvolik dramasında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev insanın şəxsi xoşbəxtliyini sorğulamışdır [7].

Ədəbiyyatşünas Əziz Şərif qeyd edirdi ki: Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, böyük sənətkarlıqla, pislili qüdrətli olduğu heç bir şəxsi azadlıq olmadığı pulun gücündən üstün olduğu yerdəki xoşbəxtliyin mümkünsüz olduğunu göstərir. Yalnız təkzib edən kəndli Qurban, üsyançı intellekt Fərhad vəfat etdiyinə görə öldü, kütlələrin dəstəyi olmadan tək mübarizə aparmağa çalışdı.

Görkəmli teatr tənqidçisi Cəfər Cəfərov yazır ki, «Pəri cadu» pyesi onun canlılığı və doğruluğu üçün dəyərlidir. Cəfərovun sözlərinə görə N.Nərimanovun «Şamdanbəy», Nəcəf bəy Vəzirovun «Yağışdan çıxıb yağmura düşdü», «Hacı Qara» əsərləri kimi Haqverdiyev, pul mübadiləsi, mülkiyyət ideyalarını ortaya qoyur və onların bu faciəli nəticələrini aydın şəkildə nümayiş etdirir əlaqələr və fikirlər irəli sürür. Cəfərovun sözlərinə görə, «Pəri cadu» pyesin tərz və forması Azərbaycan səhnəsinin tarixində tamamilə yeni bir fenomen idi [6].

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev yeniyetmə ikən mülkədarlığın iflasını görürdü. Peterburqa gəldikdən sonra rus ədəbiyyatının və mədəniyyətinin qabaqcıl ideyaları ilə tanışlıq onun dünyagörüşünün genişlənməsinə kömək etmişdi. 1880- 90-cı illərdə Azərbaycanda mülkədarlıq tənəzzülə uğrayır, patriarxalfeodal münasibətləri burjua münasibətlərlə əvəz olunmağa başlayırdı. Bütün bu tarixi həqiqətlər eyni ildə yaradılmış «Müsibəti-Fəxrəddin» (N.Vəzirov) və «Dağılan tifaq» faciələrində əks olunmuşdur [2].

Tifaqların, ocaqların dağılması ictimai-əxlaqi tənəzzülə, böhtana məruz qalmış mülkədarlığın öz təbiətindən doğurdu. Pyesdə müəllif, Nəcəf bəy və onun «yemək və içmək» dostu olan bəylərin nüfuzlarının azaldığını, fəaliyyətlərinin get-gedə zəiflədiyini, mübarizə meydanından sıxışdırılıb çıxarıldıqlarını göstərmişdir.

Əsərdə eyni zamanda, yaranmaqda olan yeni ictimai qüvvələri təmsil edən Məşədi Cəfər və Cavad kimi, həyatda fəal olmağa çalışan tacirlərin, sələmçilərin surətləri yaradılmışdır. Artıq elə bir dövr gəlmişdi ki, mülkədarlıq cəmiyyətin təzə meylləri, inkişafı qarşısında duruş gətirə bilmir, dağılırdı. «Dünya beş gündür, beşi də qara» fəlsəfiylə ömür sürən Nəcəf bəyin tərcümeyi-halı Azərbaycan mülkədarlığının keçirdiyi yola uyğundur. Varlı mülkədar olan o, burnundan uzağı görmədiyi üçündür ki, «varlıq nə darlıq» deyər israfçılığa başlayır və bunu özü üçün şan-şöhrət bilir. Kəndlilərin alın təri ilə qazandıqları sərvət, adı çəxsin deyər, sağa-sola paylayır. Zəhmətsiz, əziyyətsiz yaşadığına görə də zəhmət adamlarını bəyənir, onları «it-qurd» sayır. Onun ailəyə, qadına, oğluna münasibəti dözülməzdir. Oğlu Süleymanın tərbiyəsiz böyüməsi, atasının yolu ilə gətməsi onun məhvinə səbəb olur. Eys-ışrət, qumar Nəcəf bəyin ailəsini, var-dövlətini ac bir canavar kimi dağıtmış, özünü də başqalarına əl açmağa məcbur etmişdir. azıçı, realizminin gücü ilə, öz oxucusunu inandırır ki, mülkədarlığın keçdiyi yolun nəticəsi budur.

Əsərin əsas qəhrəmanlarında olan Nəcəf bəyin əksinə olaraq, sövdəgər və müamiləçi Məşədi Cəfərin fəaliyyət dairəsi gün-gündən genişlənir. O, yeniyə kapital yığmağa başlayan burjua nümayəndəsi kimi sələmçilik yolu ilə pul, var-dövlət, qızıl toplayır. O, yaşadığı mühitə Nəcəf bəy kimi deyil, gözü açıq baxır, kiminlə nə cür davranacağı bacırır. Məşədi Cəfər və Nəcəf bəyin nökrəri Cavad borc vermək yolu ilə varlanırlar. Onlar öz mövqelərindən və düşükləri şəraitdən, «yaman zamandan» ustalıqla istifadə edirlər.

Hər ikisi Nəcəf bəyin və onun bəy dostlarının pis əməllərindən özləri üçün nəticə çıxarır, qumar oynamır, sərxoşluq etmir, avaraçılığa qurşanmır və s. Nəticədə Nəcəf bəylər maddi cəhətdən yeni burjua sinfinin ilk nümayəndələrinə möhtac vəziyyətə düşürlər. Əsərin sonunda nökrə Cavad «on min manata yaxın əhval» olan «sahibi-etibar» Ağa Cavada

çevrilir. Bütün bunlar XIX əsrin sonlarında Azərbaycan mülkədar həyatı üçün səciyyəvi bir hal idi və Haqverdiyev də gördüyü həqiqətləri qələmə almışdır. “Dağılan tifaq” faciəsinin əsas surətlərindən olan Sona xanımın simasında müəllif, təkcə bəy arvadlarının deyil, feodal-patriarxal cəmiyyətdə yaşayan hüquqsuz qadınların ümumiləşmiş surətini yaratmışdır. Sona xanım “Dağılan tifaq” pyesinin ən yetkin müsbət surətini yaratmışdır.

Ədib onun dililə öz humanist arzularını, qüvvətli insan-pərvər meyllərini ifadə etmişdir. Sona xanım elə günləri arzu edir ki, ürəyindəkiləri açıq deyə bilsin. Başqa sözlə, o, arzu edir ki, ona cəmiyyətdə öz haqqını müdafiə üçün hüquq verilsin. Sona xanım öz düşüncə və arzuları ilə Nəcəf bəylərdən çox üstündür. Əsərdə yazıcının xalqa münasibəti də öz əksini tapmışdır. O, Nəcəf bəyin və onun bəy dostlarının xanımalarının dağılmasının bir səbəbini də onların xalqa mənfi münasibət bəsləmələrində görür, kənd əhli ilə bəylər ova çıxarkən qızıl quşuna toxunanın “atasını yandırırıdılar”, indi artıq vəziyyət dəyişmişdir. Bəy ehtiyatlı olmalıdır ki, kənddə “toyuq yiyəsinin odunu” onun qızıl quşuna dəyməsin, yoxsa “canı elə orada ağzından çıxar”. Nəcəf bəylərə elə gəlir ki, namus, qeyrət kimi gözəl sifətlər kasıblarda ola bilməz.

Müəllif bu fikrin puçluğunu göstərmək üçün əsərdə “kasıb-kusubun da özünə görə namusu var” – deyən və bəylərdən intiqam alan İmamverdi, Kərim kimi obrazları yaratması təsadüfi deyildir. Dramaturq bir tərəfdən mülkədarlığı tənqid edirsə, ikinci tərəfdən, əsərin sonunda onların fəlakətli həyatına oxucuda təəssüf hissi oyadır. Beləliklə, Nəcəf bəy və onun dostlarının mənasız, laqeyd həyatının tənqid edən dramaturqun dünyagörüşü ilə realist təsviri arasında ziddiyyət meydana çıxır.

Bütövlükdə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Dağılan tifaq” əsəri kəskin dramatik konfliktə malik faciədir və sənət əsəri kimi ustalıqla yazılmışdır. Konflikt elə məharətlə qurulmuşdur ki, əsas surətlər pərdədən-pərdəyə keçdikcə dolğunlaşır, öz səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarırlar. Əsas qəhrəman və onun ailəsi get-gedə fəlakətə yaxınlaşır və nəhayət, pyes faciəli, acınacaqlı bir sonluqla bitir. Dramaturq əsərdə əsas surətlərlə yanaşı yardımçı surətlərin də xaraktercə tam olmalarına diqqət yetirmişdir. Pyesin dili təbii, səlis və aydındır. Dil məsələsində dramaturq realizmə sadiq qalmışdır. Bədii təsiri artırmaq üçün ədib simvolik ünsürlərdən: kölgə, qaibənə sə, şimşək çaxması, bayquş kimi yardımçı vasitələrdən də istifadə etmişdir.

“Dağılan tifaq” Azərbaycan səhnəsində müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulan pyeslərdən biridir. Bunun başlıca səbəblərindən biri, onun geniş bir dövrü əhatə edən məzmunu ilə yanaşı, həm də sənətkarlıq cəhətdən mükəmməl olması ilə izah olunmalıdır.

Bu dövr ərzində ictimai münasibətlərdə, Azərbaycan bəy, xan və mülkədarlarının həyatında ciddi təbəddülat yarandığı kimi, Peterburqdakı təhsil illəri də Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin dünyagörüşünə, ədəbi görüşlərinə qüvvətli təkan və istiqamət vermiş, onun bir xalqçı, ziyalı kimi yetişməsində mühüm rol oynamışdır.

“Dağılan tifaq”da müəllif Azərbaycan bəylərinin faciəsinə eys-ışrət düşkünlüyündə, bədxərclik, əyyaşlıq və qumarbazlıqda görüb-göstərməyə çalışmışdırsa, “Bəxtsiz cavan”da irəli gedərək zülmkarlıq və ədalətsizlikdə, rəiyyətin insan yerinə qoyulmamasında axtarır [5, s.92].

Ədib qismən öz həyatını təsvir etdiyi “Bəxtsiz cavan” pyesində gənc Fərhadı özünə oxşatmağa çalışmışdır. Bu, təbii bir haldır. Yazıcının öz təcrübəsi o zaman demokratik ruhlu Fərhad kimi cavanlar üçün tipik hal idi. Faciədəki gənc maarifçi Fərhad surətilə əlaqədar olan və həll edilən məsələlər öz dövrü üçün səciyyəvidir. Burada mübarizə “atalar” və “oğullar” arasında gedir. “Atalar” – Hacı Səməd ağalar köhnə mülkədar həyatının, dar dünyagörüşün, kütləşmiş şüur və hissin müdafiəçiləridirlərsə, “oğullar” – Fərhadlar orta əsr ənənələrinə dözə bilməyən, mürtəcə və mühafizəkar “atalara” qarşı mütərəqqi fikirlər irəli sürən, elm və maarifi təbliğ edən, xalq kütlələrinə yaxınlaşan və onların dərdinə şərik olan gözüaçıq gənclərdir. Hacı Səməd

ağa tək Fərhadın odlı sözlərindən qorxmur, o yeni zamanda rəiyyətin onunla üz-üzə gələcəyindən və beləliklə də bütün vaxtının məhv olacağından qorxur. O, ac bir qurd kimi əməkçi kəndliləri parçalamağa hazırdır. Fərhad isə böyük qəlbə malik bir insanpərvər kimi əməkçi kəndliləri “əsil insan” sayır. İnsan gənc Fərhad üçün hər şeydən qiymətlidir. O deyir: “Bir dananın burnu ağrıyanda böyükdən neçə həkim çıxır, ancaq insana qulaq asan yoxdur” [2, s.99].

Nəticə. Bu sözlər istismarçı cəmiyyətin hakim təbəqələrini damğalayan çox qüvvətli həqiqətdir. Fərhad bir maarifçi kimi “torpaq kəndlinin olmalıdır!” məsələsini qaldırır. O, istəyir ki, qansoran mülkədarların ağalığına son qoyulsun və öz alınının təri ilə çörək qazananların hüquqları özlərinə qaytarılsın Fərhadın yeganə ideali xalqa – “qara camaata” xidmət etmək və insan hüququnun tapdalanmasına yol verməməkdir. Fərhad mülkədarları da kəndlilər kimi zəhmət çəkməyə çağırır. Ədibin özü də gənc qəhrəmanı Fərhad kimi kəndlilərin hüquqsuzluğuna acıyır, qurtuluş yolu tapmağa çalışırdı. Ə.Haqverdiyev bir demokrat yazıçı kimi artıq Azərbaycan kəndli sinfinə, bu ictimai qüvvəyə istinad edirdi. Dövrün əsas ictimai ziddiyyəti, konflikti “Bəxtsiz cavan” da ilk dəfə olaraq açıq şəkildə qoyulurdu. XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində yaranan bədii əsərlərimizdə müsbət qəhrəmana xüsusi fikir verilir.

Ümumiyyətlə, köhnə zehniyyətlə, istismar və ictimai ədalətsizliklə mübarizə, köhnə ilə yeninin, “ata” ilə “oğul” un çarpışması, Rusiyadakı və Azərbaycanın özündəki qabaqcıl, demokratik fikirlərin təbliği, intibahla əmələ gələn təzə fikirlərin inkişafı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bu dövrdəki yaradıcılığında mühüm yer tutur. Milli ədəbiyyat tarixini demokratik ideyalarla zənginləşdirən, yüksək zövqlə qələmə alınan “Bəxtsiz cavan” həmişə cavadır. O, Azərbaycanda, Qafqazda, Volqaboyunda, Orta Asiyada olduğu kimi, İranda da böyük müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

REFERENCE:

1. A broken union. [Electronic resource]. <https://en.wikipedia.org/>
2. Haqverdiyev Abdurrahim bey. Selected works. In two volumes, Volume I, Baku: Leader. 2005. - 504 p.
3. Haqverdiyev Abdurrahim bey. Selected works. In two volumes, Volume II, Baku: Leader. 2005. - 504 p.
4. Haqverdiyev Abdurrahim bey. [Electronic resource] <https://az.wikipedia.org/>
5. Mutallimov Tahsin. Poetics of Abdurrahim bey Haqverdiyev. Baku: Yazıçı, 1988, 323 p.
6. Fairy Magic. [Electronic resource]. <https://en.wikipedia.org/>
7. Sharif Aziz. Outstanding Azerbaijani writer, “Litera-turnaya Gazeta”, May 26, 1945.

Received date: 22.12.2020

Revised date: 18.01.2021

Accepted date: 27.02.2021